

AZ ÉLETMŰ JEGYÉBEN

KARDOS LÁSZLÓ: KÖZEL ÉS TÁVOL

Ha ki az irodalomban olyan jártas, hogy tanulmányokat, esszéket olvas időnként, s olykor egy-egy monográfia is a kezébe akad, annak Kardos Lászlót nemigen kell bemutatni, mert néhány írását feltétlenül olvasta, s bizonyos, hogy ha belekapott Tóth Árpádról szóló monográfiájába, nem tette vissza könyvespolcára e munkát, míg végig nem okulta. Mert Kardos László irodalomtörténeti munkái olvasmányoknak is igen alkalmasak, s ezt az irodalomtudomány terén kevés szerzőről lehet elmondani. Hátha még a fiatal Adyról szóló könyvet is kezébe ügyeskedjük képzeletbeli olvasónknak, a sok-sok kritikát, recenziót a *Nyugat* lapjairól, a harmincas évekből, majd a felszabadulás után közreadott tanulmányköteteket, s rámutatunk az annyira természetes, de éppen ezért egyáltalán nem szembetűnő tényre, hogy a Nagyvilág egyszerre demokratikus és a kevés „értőnek” is megfelelő nívójában is az ő ízlése, mértéke és el-képzése munkál, s már csak a teljesség kedvéért jelezzük, hogy egyik legjobb versfordítónk is, a világirodalom tanára a pesti bölcsészkaron. De a közeletben is ismert személyiség. A Magyar—Szovjet Baráti Társaság, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat régi tisztségviselője, akadémikus, de mindezekon túl a legfontosabb, korszerű humanista. A felszabadulásig középiskolai tanár Debrecenben, de már az ottani és akkori világban is magasan kiemelkedik a tanárok közül, noha maig elsősorban tanító.

Mostan szóban forgó könyvének utolsó darabja egy felbecsülhetetlen értékű dokumentáció. Szabó Lőrinc hatvan levele. Több évtizedes barátság tanúja. Ezeket — úgymond — azért közli most, mert egy tervbe vett tanulmány alapanyagáról van szó. „Hogy tanulmánykötetemhez csatoltam ezt a levélsorozatot, annak főképp az az oka, hogy a levelekben, az eléjük írott bevezetésben és a hozzájuk fűzött jegyzetekben voltaképpen egy eddig el nem készült tanulmányom nyersanyagát kívántam bemutatni, egy el nem készült tanulmányt a készek mellett.” Hadd jegyezzük ide, mi nagyon sajnáljuk ezt az el nem készült tanulmányt, mert a levelekből kitetszik, kevesen vannak, akik olyan joggal írhatnak Szabó Lőrincről, a kortársak, a méltó nemzedéktársak közül, mint éppen Kardos László. Igaz, ezt a példásan szép kapcsolatot megfoltozta itt-ott a ke-

gyetlen történelem és az emberi esendőség, de éppen ezért!

Épp az utolsó írással kezdem a *Közel és távol* bemutatását, de szükséges volt innen indulnom, ha arcképet is akarok festeni ez alkalommal Kardos Lászlóról, s nemcsak becsvágyból, nemcsak, mert most egy életmű jelentős darabja van soron, de főként, mivel nem is lehet megkerülni ezt a portrét, hiszen Kardos László irodalmi esszéiben, tanulmányiban élet és irodalom olyan sajátosan fonódik egybe, különösen esszéi annyira kivehető emberi karaktert mutatnak, hogy az olvasó akaratlanul is találkozik véle. — Az olvasó — mondom —, s ezzel Kardos László modorában szólok. Mert nagy figyelemmel van ő olvasója irányában. Így volt — lehetett — ez valaha is, mert stílusának szép világossága és magyarsága mindig boldogan egyesült az elegáns nagyvonalúsággal és modern bonyolultsággal. Most is, ha például a *Varázshegy*-et elemzi, ügyel az olvasói készenlét különböző fokozataira. Miként olvashatja a *Varázshegy*-et az átlagos olvasó, a kezdő, s hogyan a sokkal később, a már esszéisztikus-filozofikus betéteket is élvező. Ma már bizonyos, hogy ez a magatartás, amely stílus is, a marxista tudatossága, aki nem magának beszél, másokhoz szól, a szélesebb közönség érdeklődését és ízlését is alakítani akarja, de midőn még nem volt marxista, akkor is demokrata volt, a harmincas évek debreceni szellemi életének nem a legnagyobb, de egyik legtisztábban látó alakja.

Demokrata volt és tanár. És akkoriban mindenekelett szegény ember. Szabó Lőrincel együtt. Megható olvasni ma már ezeket a leveleket. Ahogy Szabó Lőrinc iparkodna Debrecenbe, irodalmi estre, s kéri előre az útiköltséget, de aztán eszébe ötlik, hátha Kardosék nem tudják előre megszerezni a pénzt? — de ez ne legyen akadálya a kedves útnak. neki — haza is! — s gyorsan javítja magát, ha nem lesz előleg, akkor is utaznak a pestiek. De az meg már szívszorító, ahogy ugyancsak szabadkozni: a költő a bélyegrevaló miatt, amit Kardos Lászlónak kell kifizetnie válasz esetén, mikor neki is nehéz. A pesti Költő és a vidéki Tanár igencsak megnézték hát, mikor „dobnak ki” az ablakon egy bélyegrevalót. Pedig mennyit dolgoztak! Szabó Lőrinc panaszkodva utal rá, jól tudja, milyen igát nyög a címzett is! De

azért a kalandregényre, amelyet anyagiak szerzése okán ró papírra Kardos László, álnevet akar jegyezni, amiért aztán jóbarátja szívből ki is kacagja. Hogyne, mikor szinte lehetetlen kiadót lelni még egy ilyen kelendő műnek is, s Kardos Lászlónak ilyen szempontjai vannak. Kedves álmodozó, becsületes szellem, de nincs híjával a realitásérzéknek sem. Megszervezi Juhász Gézával az *Új írók* kiadását. Csupa szolgálatkészség, amiben talán ott munkál a vidéki helyzet is, ám egyáltalán nem kisebb a partnerségben. Illés Endrére, Kardos Pálra meg reá gondol Szabó Lőrinc egy ízben, midőn a magyar kritika megújításáról ejt szót valamelyik levelében, s gyakran hagyja abba a levelet úgy, hogy sajnálja, amiért nem folytathatják szóban.

Ő és barátai — Debrecenben — vidéki helyzetükben is országos jelentőségű irodalmárok voltak. Szellemi elevenséggel táplálták a lomha várost, a Nyugat és az új irodalom egyaránt szívesen jött ide, ahol Kardos László éppen e kapcsolatok harmonikusságával tűnt ki. Minden baj — főként anyagi, de később sokkal súlyosabb — ellenére is szép és termékeny volt debreceni élete, antik ege csak a negyvenes években borult viharosra, de jósorsa családjának is meghozta a jobb időt, az ő munkássága pedig a felszabadulás után teljesedik ki.

Jósorsra — mondom —, mert nincs idő rá, anyag se hozzá, hogy a jósors és természet-jellem összefüggéseit bogozzuk. Az ő álmodozó természete és a realitások iránti fogékonysága, szívós, konokossága, melyről híven árulkodik életmű-teljesítménye éppúgy, mint emberi összeszedettség. Ahogy volt ereje a munkatáborból is törődni távolra szakadt családjával. De kockázatos itt messzire menni, ennyit is csak azért, mert esszéiről szeretnék jellemzőt mondani.

Kardos László az az esszéíró, akinek szövegeit leginkább a mértéktartás jellemzi. Nehéz ezt az állítást konkretizálni. Hiszen ez hatja át leginkább írásait, s filológiai vagy elméleti ítéleteiben éppúgy ott működik, mint kierelett esszé-stílusában, vagy kimondatlan, csak sugárzó irodalomszemléletében, ami élet-szemléletnek is látszik. Ha egy-egy tanulmányát jobban ügyeljük, mindjárt kitérnek irodalomszemléletének életszerűsége, majd életének az irodalommal való belső összhangja is. — Talán a Rimbaud-tanulmány példáz itt leginkább. Adataiban, elképzelésében nem látszik újat mondani. Nem is akar, hiszen egy Rimbaud-kiadás, az ő fordítása előszavából és jegyzeteiből állott össze, s az olvasó számára (!) íródott, nem a szakmabeliinek szól. Holott annak is! Kardos

László úgy tesz, ahogyan kevesen mernek, de igazán jelentősek mernek ilyest: Írása szerkezetével mondja el, amit Rimbaud-ról fontosat és eredetét közölni akar.

Az életrajzba szövi a műelemzést, de ennek a biográfiának pólusai vannak. Az egyik pólus a zseniális kamasz-költő, a másik a kiábrándult, az érett ember, aki leszámolt a lírával, s egy másik, elmentéses életvitelbe fog. És most következik az esszé mondandója, a szerkezetből adódó, a motíválásból következő: Megmenekült Rimbaud a kérdéses költészettől, a beteg Verlaine-től, de egyáltalán nem — önmagától. A költői pálya ritmusa és íve ugyanazt a dinamikus démoniságot mutatja, mint a másik élet. Miként fordítva is. De mi lehet az oka Rimbaud pálfordulásának? Minő szerepe van benne a Verlaine-nel történt összeütközésnek? Nagy alkalom az esszéírónak előadni saját elképzelését is. Hiszen oly bonyolult szituáció, s annyit írtak róla. Kardos László mértéket tart. Közli Rimbaud rendőrségi vallomásának részletét, leírja a történeteket vázlatosan, s az olvasóra hagyatkozik. De olyan ez így, mintha magunk is autentikusak volnánk a historiában, s most meditatálhatunk. Valami eligazítót azonban mégis nyújt. Vannak bonyolult emberi helyzetek, miket semmi analízis nem képes megnyugtatóan kibontani, jelentésüket összhatásuk biztosítja. S ez a jelentés maga az igazság.

Ilyen „bonyolult élethelyzet” maga az írás, a mű is. Ezért az igazi esszé, aminő a Kardos Lászlóé is, tárgyat inkább megjeleníti, semmint leírja. A megjelenítés azonban elsőrendű művészi képességet feltételez, jelentős gondolkodót, figyelemre méltó személyiséget. Csak így születik meg a nélkülözhetetlen karakterisztikus stílus is. Kardos esszéi stilisztikai teljesítmények, végül is művészi produkciók. A Shelley-tanulmány például egyáltalán nem oly igénnyel íródott, mint akár a Rimbaud-ról, akár a Csehovról írott, de a higgadt és bölcs Kardos László itt olyan pillanatban hívja olvasóját társalkodni, midőn szélsőséges álláspontok érvényesülnek a nagy költő megítélésében. Egyik végtelmen is, a másikkal is polemizál, s ítélete a valódi arányok érdekében ismét a mértéktartást sugalmazza. Nekünk mégis Csehov-tanulmánya tetszik legjobban. Ha a Rimbaud-esszében a konstrukció művészségét dicsértük, ebben a sokszínű és finom elemzés könnyed nagyvonalúsága a vonzó. És itt is eleven a tanulmányi háttér. Nemcsak emlékezetes jellemzést nyerünk, de közben állandóan érzékelhetjük a csehovi hangulatot. Pedig nincs

az megfestve, kifejezve, láthatatlan lebeg, mert ott van a stílusban két mondat — két szó között is. A Pontoppidan-regény elemzése is ráütött tárgyára, olyan mint a mű: nagy és erős. Ereje, hogy Kardos László az elemzés során rekonstruál egy át nem élt világot, nagysága, hogy magát is beleírja ebbe az elemzésbe, anélkül, hogy elszubjektívná a témáját. „Tehát: ipari civilizáció és felvilágosultság.” Kardos Lászlónak rokonszenves világ. Egy demokratából lett marxista intellektus gyakorlati eszménye. Mégis a verbéli irodalmár, aki mindenkor képes a művészet valódi szuverenitásának érvényesítésére, s az ember, aki jól tudja, hogy ez a szuverenitás nem lehet kívül az életen. Thomas Mann pedig annál is jobban szereti, ahogy mértéktartására tekintettel bevallja. Mann maga az írássá lett mértéktartás, a goethei harmónia századunk diszharmoniói között. (Az alkalom szülte Goethe-előadás tanúsítja, hogy Kardos Lászlónak éppúgy példaképe Goethe, mint szeretett írójának, Thomas Mannak.) Különösen a *Varázshegy* sugalmazza a manni mértéktartást. Kardos e mű kritikai jellegét, realizmusértékét akkor is védelmezi, ha a „regényben sok az ernyesztő, nagyon is megértő, hiperhumánus puhaság, de végeredményében elválasztja a rosszat a jótól”. Ennek a Mann-esszének egyébként a túlzó mértéktartás ártott. Visszafogja itt magát Kardos László, nem szeretne elfogult lenni akkor sem, ha igazán az. Most java szintje alatt marad, mert rokonszenvesen túloz önfegyelmzésében.

Elmondhatni róla azt is, hogy a kevesek közül való, akinek összefüggő látomása van a világirodalomról. Ahogy ma világirodalomról tudni és beszélni kell. Világirodalmárrá előbb a műfordítás, aztán a tanári alkalom készítette. Ez utóbbi által válik a szovjet irodalom áttekintőjévé is. A szomszédirodalmakban való tájékozódásáról egy összehasonlító tanulmány bizonykodik, valljuk meg, nem eléggé, de a szovjet irodalom alakjairól írott kisportrék, megannyi telitalálat. Mély háttérű, összefüggésekre ébresztő vázlatok ezek...

A magyar irodalomból a *Nyugat* Kardos László érdeklődési köre. Tóth Árpád mellett Karinthyról kapunk nem monografikus, de aprólékosan kidolgozott írói jellemrajzot. Ezekben a tanulmányokban a módszeres irodalomtörténnel ismerkedhetünk meg. A távol esszékben szólalt meg, a közel módszeres iro-

lomtörténeti tanulmányokban mutatkozik. Amaz érzékenységről vall, emez tudományos készségről. De itt sem hiányzik a személyes vonzalom. A debreceni Ady, a Debrecenből indult Tóth Árpád és Szabó Lőrinc, kedves irodalmi hősei. És Karinthy. Benne a rejtélyes, a bujkáló zsenialitás ragadja meg. Amiért ez a zsenialitás magányos és rejtőzködő a magyar irodalomban. Intellektuális magasízzása érdekli, s a különösen nehéz interpretációs feladat. Am ha a szubjektivitás meg is nyilatkozik témaválasztásaiban, módszerét mikroarányokig kidolgozza, nehogy elfogultsága — s enélkül dolgozni nem is tudna — befolyásolja. Így áll eléink az ő magyar irodalomtörténeti dolgozatainak varázsos alakja, amely a szeretet és tárgyilagosság, a báj és erő egyensúlyában hordozza eredetiségét.

Végül a szerkesztő és a fordító műhelyébe pillanthatunk be. Előbbibe csak két mondat erejéig most. A világirodalommal kapcsolatos jegyzetek után nem lehet előttünk vitás a *Nagyvilág* szerkesztésének módszeressége, de bennünket a Németh Lászlónak és Veres Péternek írott válasz ragadott meg különösen, ismét csak a bölcs mértéktartás remeklése, ahogy ebben a vitázó írásban minden a helyén van. A megbecsülő hang, a tisztelet, maga méltósága visszafogottan, de igazának bizonyossága, a tévedési lehetőség készséges elismerése. A műfordítással kapcsolatosan egy filológiai remeklést s egy elvi tanulmányt olvashatunk. Mindkettő a műfordítás-elmélet hazai alapműve, ahogy a rímről szóló tanulmány is páratlan a maga helyén. A funkcionális verstanban — s ez csak készülőben van nálunk — van tehát már egy végleges fejezet. Kardos László tanulmányai a rímről.

Észrevettük végre, hogy szerzőnk most olyan könyvvel lépett meg bennünket, amely sokrétű irodalmi munkásságának összefoglalása is. A világirodalmi esszé, a magyar irodalomtörténeti tanulmány, a műfordítás elmélete és a verstan, ezek valóban Kardos László munkaterületei, életművének térbeli körvonalazottsága. Hogy kötetét így komponálta meg, abban van valami visszafogott líra is. A betakarítás gesztusa. S így már a címnek is jelentése van, távolabbi és sugárzóbb annál is, mint amit metaforikusan jelöl. Mi azonban mást óhajtunk. Várjuk a Szabó Lőrinc-tanulmányt, kívánjuk az időt, az erőt és az egészséget. (*Magvető Könyvkiadó 1966.*)

BATA IMRE